

4. Иванов, Е. Е. Курсовые работы по языкознанию (фразеология, паремиология, афористика английского языка) : учеб. пособие / Е. Е. Иванов, Ю. А. Петрушевская. — Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2016. — 204 с.

5. Иванов, Е. Е. Различия в семантике и структуре белорусских и английских пословиц / Е. Е. Иванов, Ю. А. Петрушевская // Актуальные проблемы преподавания иностранных языков в высшей школе Республики Беларусь : сб. науч. статей. — Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2011. — С. 213–215.

6. Иванов, Е. Е. The Etymology and History of English Proverbs : учеб. пособие / Е. Е. Иванов, Ю. А. Петрушевская. — Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2019. — 80 с.

7. Романова, Н. К. Типы межъязыковых сходств и различий паремиологических единиц / Н. К. Романова, Е. Е. Иванов // Acta albaruthenica, rossica, polonica — VII. — Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2006. — С. 161–164.

УДК 811.161.3=161.1'35(062)

У. І. Куліковіч

канд. філал. н., дацэнт кафедры РВТ
БДТУ, г. Мінск

НАВУКОВА-ПАПУЛЯРНЫЯ КНІЖНЫЯ ВЫДАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ АРФАГРАФІІ: АГУЛЬНАЕ І АДМЕТНАЕ

Матэрыял прысвечаны пытанням стварэння лінгвістычнай навукова-папулярнай літаратуры арфаграфічнай тэматыкі. Аналізуюцца чытацкі адрас, функцыянальнае прызначэнне, відавая і жанравая характарыстыка выданняў, якія сталі першымі кнігамі ў беларускай і рускай выдавецкай традыцыі, іх назвы і найменні рубрык. Робіцца выснова, што такія выданні не могуць быць адзінымі для ўсіх. Пры іх рэдактарскай падрыхтоўцы варта ўлічваць узровень ведаў і патрэбы канкрэтных чытацкіх груп.

Ключавыя словы: арфаграфія, правапіс, навукова-папулярнае выданне, змест, форма, рубрыкацыя, чытацкі адрас.

Уводзіны. Своеасаблівым грамадскім трэндам сучаснасці з'яўляецца значнае павелічэнне і ўскладненне навуковай інфармацыі, павышэнне ўзроўню адукаванасці людзей. Роля ў гэтым аб'ектыўным працэсе навукова-папулярных выданняў вялікая, пра што сведчыць пашыраная, ў параўнанні з папярэднімі дзесяцігоддзямі, іх чытацкая аўдыторыя, якую прынята падзяляць на дзве групы: масавы чытач, куды ўваходзяць карыстальнікі кніг неспецыялісты, і спецыялісты з сумежных навуковых галін.

Кнігі, прысвечаныя арфаграфічнай праблематыцы, займаюць асобае месца сярод рэпертуару выдавецкай прадукцыі лінгвістычнага напрамку. Большасць з іх, з'яўляючыся даведнікамі або вучэбнымі дапаможнікамі, спрыяюць засваенню нормаў правапісу, вучаць быць граматычнымі, адказна ставіцца да пісьмовай камунікацыі. Значна шырэйшыя задачы вырашаюць навукова-папулярныя выданні [1]: яны сумяшчаюць навучанне і займальнасць.

Задача артыкула — устанавіць асноўныя рысы падабенства і адрознення ў структуры і змесце выданняў, прысвечаных беларускай [2] і рускай арфаграфіі [3].

Выбар менавіта гэтых кніг абумоўлены трыма прычынамі. Па-першае, іх аўтары сталі першапраходцамі ў стварэнні навукова-папулярнай літаратуры, прысвечанай беларускай (В. І. Іўчанкаў) і рускай (М. В. Паноў) арфаграфіі. Па-другое, напісаны кнігі ў перыяд дыскусій адносна шляхоў развіцця правапісу: расійская — у 1964 годзе, перад пачаткам работы Арфаграфічнай камісіі, створанай на аснове пастановы прэзідыума Акадэміі навук СССР «дзеля паляпшэння пісьма, вызвалення яго ад недахопаў» [3, 164], беларуская — у 2010 годзе, пасля завяршэння працы Дзяржаўнай камісіі па ўдакладненні правапісу беларускай літаратурнай мовы і прыняцця адпаведнага Закона (2008 г.). Па-трэцяе, стваральнікі кніг прымалі непасрэдна ўдзел у працы навуковых калектываў па ўдасканаленні правапісу і падрыхтоўцы адпаведных праектаў.

Даследаванне можа быць карысным для стварэння новых якасных беларускіх навукова-папулярных твораў на лінгвістычную тэматыку, даступных па змесце і форме для масавага чытача.

Пра некаторыя рысы беларускага выдання мы ўжо гаварылі [4]. Параўнальны аналіз з рускамоўным аналагічным выданнем ажыццяўляецца ўпершыню.

Асноўная частка. Адметнасці кожнай указанай кнігі вынікаюць непасрэдна з іх функцыянальнага прызначэння, чытацкага адрасу, відаў і жанраў выданняў, іх назваў і назваў рубрык. Менавіта гэтыя аспекты леглі ў аснову супастаўляльнага аналізу.

1. *Функцыянальнае прызначэнне і чытацкі адрас.* Задача беларускага твора — пазнаёміць чытача са зменамі, што адбыліся ў арфаграфічнай сістэме беларускай мовы пасля прыняцця Закона Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі». Яго чытацкая аўдыторыя — настаўнікі, журналісты і рэдактары, вучні і студэнты [2, с. 2].

Мэта расійскай «брашуры» — «расказаць, чаму руская арфаграфія варта павагі і нават падзякі, нягледзячы на ўсе яе недахопы... патлумачыць, у чым наша пісьмо можа быць палепшана,

каб яно было не “ўсё-такі добрым”, а проста добрым» [3, с. 5]. Яна распрацавана найперш для навучэнцаў (школьнікаў) з улікам іх уменняў і навыкаў.

2. *Віды і жанры выданняў.* Кніга беларускага аўтара пазначана як вучэбнае выданне. На яго навукова-папулярную характарыстыку ўказвае анатацыя, дзе сказана: «У навукова-папулярным выкладзе падаюцца «Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі», зацверджаныя Законам Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. Апавяданні суправаджаюцца гістарычнымі каментарыямі і зямальным матэрыялам. Новая рэдакцыя правапісу супастаўляецца з «Правіламі» (1959). Цяжкія правапісныя выпадкі разглядаюцца на прыкладах канкрэтных лінгвістычных сітуацый сучаснасці». Адпаведна твор В. І. Іўчанкава можна аднесці да дапаможнай літаратуры па вывучэнні такой дысцыпліны, як арфаграфія. У сувязі з гэтым узнікае праблема вызначэння жанру нашага выдання. Мэта жанру навукова-папулярнага даведніка, да якога можна аднесці яго, — папулярызацыя сярод неспецыялістаў звестак па гісторыі навукі, тэхнікі, вытворчасці, мастацтва і пра сучасныя навукова-тэхнічныя дасягненні. Але прадстаўнікоў адзначаных чытацкіх груп (настаўнікаў, журналістаў і рэдактараў) цяжка назваць неспецыялістамі...

Расійскае выданне пазіцыянуецца як адмыслова навукова-папулярнае, зацверджанае да друку Рэдкалегіяй навукова-папулярнай літаратуры Акадэміі навук СССР. Гэта навукова-папулярны аповед (расказ). Яго мэтазгодна лічыць узорам літаратуры для вытлумачэння і папулярызацыі навуковых звестак, неабходных чытачу ў яго жыцці і дзейнасці. Мабыць, па гэтай прычыне нашы сучаснікі назвалі выданне «кнігай-легендай», а яе аўтара першапраходцам з несумненным літаратурным дарам, апантаным знаўцам мовы. «Пра рускую арфаграфію можна расказаць у сто разоў больш, чым расказана тут, — завяршае аўтар свой аповед. Я ж хацеў паказаць адно: руская арфаграфія добрая, можа быць яшчэ лепшай. Берачы яе трэба — і асцярожна, з роздумам паляпшаць» [3, с. 164].

3. *Назвы кніг і рубрык.* Назвы двух выданнях комплексныя — маюць два сэнсавыя пласты, дзе ў другой частцы зафіксавана аднолькавае слова «апавяданне», што сведчыць, на наш погляд, пра пераемнасць традыцый, частковую арыентацыю беларускага аўтара на падыходы ў вытлумачэнні асобных лінгвістычных фактаў, змешаныя ў кнізе М. В. Панова.

Першая частка наймення нашай кнігі — тэрміналагічнае спалучэнне «Беларуская арфаграфія». Яна дакладна абазначае навуковы аб'ект, пра які пойдзе гаворка ў асноўным тэксце.

Секция 5. Современный литературный процесс

Расійская назва «И всё-таки она хорошая!», паводле трапнай заўвагі С. М. Кузьміной, «абяцае спрэчку, дыскусію», якая з’яўляецца любімай для М. В. Панова формай выкладу матэрыялу [5]. Рубрыкацыя яго кнігі прадстаўлена главамі і параграфамі. Усяго вылучана пяць глаў. Назвы іх і змест пададзены ў табліцы.

Табліца — Главы і іх змест кнігі М. В. Панова «И все-таки она хорошая!»

№ главы	Назва главы	Змест
Глава 1	<i>Нужна ли орфография?</i>	Тэкст-вандроўка па выдуманым горадзе «Какографопаль», дзе няма правіл арфаграфіі. Падводзіць чытача да думкі, што жыць у такім горадзе, у якім кожны піша, як хоча, нязручна і цяжка.
Глава 2	<i>«Что слышу, то пишу»</i>	Развейваецца «спакуса гукавога пісьма». Аўтар прыходзіць да высновы, што «фанетычнае пісьмо не пазбаўляе ад памылак ... не такое лёгкае, як здаецца» [3, с. 70].
Глава 3	<i>Письмо, соединяющее поколения</i>	Гаворка ідзе пра арфаграфію, заснаваную на традыцыйным прынцыпе. «Агульны вынік складваецца не на карысць традыцыйнай арфаграфіі».
Глава 4	<i>Хорошая орфография</i>	Сцвярджаецца, што галоўны прынцып рускай арфаграфіі — гэта перадаваць літарамі толькі самастойныя гукі (фанемы) і не абазначаць гукі, абумоўленыя фанетычнай пазіцыяй у слове.
Глава 5	<i>Что можно улучшить?</i>	Адступленні ад фанематычнага прынцыпу — галоўная прычына недасканаласці арфаграфіі. Змяшчаюцца прапановы, што можна зрабіць, каб рускі правапіс стаў лепшым.

Як бачым, назвы глаў можна аб’яднаць у дзве групы, якія ўтвараюць пэўную сістэму. Першая — два пыталныя сказы: адным з іх пачынаецца асноўны тэкст, а другім заканчваецца. Кальцавая кампазіцыя. Паміж імі знаходзяцца тры назвы-перыфразы, сэнс якіх становіцца зразумелым пасля прачытання. Яны служаць для абазначэння прынцыпаў рускай арфаграфіі: фанетычнага, традыцыйнага і фанематычнага.

Адметнасць назваў параграфу расійскага выдання ў тым, што яны ўтрымліваюць як навуковыя тэрміналагічныя найменні (*Яучу вас диссимилятивно якать; Фонемная орфография лучше традиционной; Фонемная орфография лучше фонетической; Английские иероглифы* і інш.), так і разнастайныя сродкі выразнасці з мэтай прыцягнення чытацкай увагі (*Весьма укрепленный акомп; Еще два замка открыты; Великая битва; Слушаем, а не слышим; Чтение бегом; Белый, как лимон; «Глухой глухого звал»* і інш.)

Беларускамоўнае выданне не мае глаў, а толькі параграфы, размешчаныя ў традыцыйнай для Закона «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» паслядоўнасці. І гэта, на наш погляд, стварае пэўную цяжкасць падчас працы з кнігай. Большасць назваў параграфу уяўляюць сабой комплексныя найменні, дзе другая частка далучаецца пры дапамозе далучальнага злучніка *ці* і непасрэдна называе правіла арфаграфіі, якое разглядаецца ў параграфу. *Беларуса пазнаюць па аканні, ці Прабопіс літары О; За што літара Ё ўганаравана помнікам, ці Прабопіс літары Ё; У каравуле цівуны ды есавулы? ці Прабопіс устаўных літар; Помнік “кур’ёзнай” літары, ці Прабопіс Ў нескладовага і У складовага; Чакае ралля насення, ці Прабопіс падоўжаных і падвоеных зычных; Феномен Тарапунькі ці Дзеканне і цеканне і г. д.*

Пры выкарыстанні такіх аднатыпных формул загаловаўкаў выяўлены дзве характэрныя рысы:

1) у другой частцы асобных назваў маюцца неапраўданыя, на наш погляд, паўторы (падкрэслена намі): *Ізмы і малты, ці Прабопіс суфіксаў у розных часцінах мовы; Курыны, казіны ... а чаму не «свініны»? ці Прабопіс суфіксаў у розных часцінах мовы; «Раненый» паранены, ці Прабопіс суфіксаў у розных часцінах мовы; Каламутны Ліверпуль, ці Прабопіс суфіксаў у розных часцінах мовы; Мова зямлі, ці Вялікая і малая літара ў географічных, астранамічных назвах; Незаўважны Галілей, ці Вялікая і малая літара ў географічных, астранамічных назвах;*

2) некаторыя першыя часткі ў назвах параграфу маюць пытальную форму, што матывуе чытача да развагі: *Благая Блогасфера? ці Прабопіс літар А, О, Э ў складаных словах; Пішам як чуем? ці Прабопіс зычных; Навошта слову пратэзы, ці Прабопіс прыстаўных зычных.*

У змешчаных назвах таксама праследжваецца пэўная пераемнасць традыцый, якія былі закладзены падчас стварэння навукова-папулярнай літаратуры для рускамоўных чытачоў. Напрыклад, назвы рубрык-параграфу ў кнізе для пазакласнага

чытання вучняў 8–10 класаў «Путешествие в слово» [6] таксама з’яўляюцца комплекснымі:

«**МАСТЕРСКАЯ СЛОВА**, ИЛИ ПЕРВАЯ В РЯДУ ГЛАВ, ПОВЕСТВУЮЩИХ О ТОМ, “КАК ДЕЛАЮТСЯ СЛОВА”, А ПОТОМУ НАЧИНАЮЩАЯ РАЗГОВОР О СЛОВООБРАЗОВАНИИ С САМОГО АКТИВНОГО И РАСПРОСТРАНЕННОГО СПОСОБА ОБОГАЩЕНИЯ ЛЕКСИКИ — СПОСОБА АФФИКСАЦИИ, ТО ЕСТЬ ПРИСОЕДИНЕНИЯ К ОСНОВЕ СЛОВА ПРИСТАВОК И СУФФИКСОВ»;

«**РОЖДАЕТСЯ СЛОВО**, ИЛИ ГЛАВА, СОСТОЯЩАЯ ИЗ ШЕСТИ РАССКАЗОВ, СОДЕРЖАЩИХ СВЕДЕНИЯ, НЕОБХОДИМЫЕ ДЛЯ УЯСНЕНИЯ ОБСТАНОВКИ И МОТИВОВ, ПРИВЕДШИХ К СОЗДАНИЮ СЛОВ, КАК ВЫНЕСЕННЫХ В ПОДЗАГОЛОВКИ, ТАК И ДРУГИХ, УПОМИНАЕМЫХ ПОПУТНО»;

«**БЕЗ РОДУ, БЕЗ ПЛЕМЕНИ**, ИЛИ ГЛАВА, КОТОРАЯ, НЕ ОПРОВЕРГАЯ ПОЛОЖЕНИЕ, ГЛАСЯЩЕЕ, ЧТО ВСЕ СЛОВА СОЗДАЮТСЯ ИЗ ИМЕЮЩЕГОСЯ СТРОИТЕЛЬНОГО МАТЕРИАЛА, ТЕМ НЕ МЕНЕЕ ДОКАЗЫВАЕТ, ЧТО НЕТ ПРАВИЛ БЕЗ ИСКЛЮЧЕНИЙ И ЧТО ИСКЛЮЧЕНИЯ ЛИШЬ ПОДТВЕРЖДАЮТ ПРАВИЛА, А ПОТОМУ ЗНАКОМИТ ЧИТАТЕЛЯ СО СЛОВАМИ-“ИСКУССТВЕННИКАМИ”, ЧЬЕ КРУГЛОЕ СИРОТСТВО УДОСТОВЕРЯЕТСЯ СВИДЕТЕЛЬСТВАМИ ВЕСЬМА АВТОРИТЕТНЫМИ».

Простых загалюўкаў, тых, што не маюць сэнсавага падтэксту, дадатковых умоў, у кнізе В. І. Іўчанкава ўсяго тры. І яны разнастайныя па форме. Адзін, створаны пры дапамозе эпітэта: *Гарэзлівая літара Я* (с. 112); другі аформлены як пыгальны сказ: *Ці паўпльваюць на правапіс У нескладовага смайлікі?* (с. 159); трэці ўяўляе сабой цытату з праграмага верша М. Танка: *«З легендаў і казак былых пакаленняў...»* (с. 299).

Заклучэнне. Аналізаваныя працы беларускага і расійскага аўтараў былі першымі спробамі стварэння навукова-папулярных кніг арфаграфічнай тэматыкі з улікам аднаго з галоўных прынцыпаў папулярызאцыі — не толькі фіксаваць асобныя з’явы, але і дэманстраваць працэс развіцця ведаў пра іх. З’яўленне іх, абумоўленае ўсеагульнай запатрабаванасцю, засведчыла факт: такія выданні не могуць быць адзінымі для ўсіх. Рэдактару варта дакладна ўяўляць узровень падрыхтоўкі і патрэбы канкрэтных чытацкіх груп.

Яднаюць дзве кнігі: 1) матывы стварэння: у навукова-папулярным стылі паведаміць чытачу пра адметнасці нацыянальных правапісных сістэм; 2) згадкі пра гісторыю асобных моўных з’яў і выкарыстанне сродкаў мастацкай выразнасці, якія выконваюць функцыю прыцягнення ўвагі, інтрыгуюць чытача і стымулююць пазнаёміцца са зместам; 3) сугучнасць назваў.

Спіс адрозненняў большы, што сведчыць пра адмысловыя погляды аўтараў на змест і структуру навукова-папулярных выданняў. Па-першае, тэксты кніг вырашаюць шэраг розных прыватных задач і маюць рознае функцыянальнае прызначэнне; па-другое, адрозніваюцца афармленнем рубрык; па-трэцяе, — чытацкім адрасам; па-чацвёртае, — стылем падачы матэрыялу; па-пятае, — жанрам; па-шостае, — наяўнасцю/адсутнасцю формаў звароту да чытача.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Романов, Д. А. Научно-популярная литература: вчера, сегодня, завтра / Д. А. Романов // *Время науки*. — 2015. — №4. — С. 28–32.
2. Іўчанкаў, В. І. Беларуская арфаграфія : апавяданні і гісторыі / В. І. Іўчанкаў. — Мінск: Пачатковая шк., 2010. — 304 с.
3. Панов, М. В. И все-таки она хорошая! Рассказ о русской орфографии ее достоинствах и недостатках / М. В. Панов. — М. : Наука, 1964. — 168 с.
4. Куліковіч, У. І. Структура і змест навукова-папулярнага выдання па арфаграфіі / У. І. Куліковіч // *Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі: зб. навук. артыкулаў па выніках III Міжнар. навук. канф., прысвеч. памяці Пятра Васючэнка*, Мінск, 19 лістап. 2020 г. / рэдкал.: М. М. Воінава-Страха (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск : МДЛУ, 2021. — С. 288–292.
5. Кузьміна, С. М. О книге «И все-таки она хорошая!» и ее авторе [Электронный ресурс] // С. М. Кузьміна // *Русский язык*. — 2008. — №3. — Режим доступа: <https://rus.1sept.ru/article.php?ID=200800308>. Дата доступа — 13.09.2023.
6. Вартаньян, Э. А. Путешествие в слово: Кн. для внеклас. чтения (8–10 кл.). — 3-е изд., испр. — М.: Просвещение, 1987. — 208 с.

УДК 655.533+004.946

А. В. Лях, Н. И. Ковалевская
студ.; ст. преп. кафедры РИТ
БГТУ, г. Минск

АНАЛИЗ ИЛЛЮСТРАЦИЙ В ПОЭТИЧЕСКИХ СБОРНИКАХ О ВОСПОМИНАНИЯХ ИЗ ДЕТСТВА

Современная книжная иллюстрация нацелена не столько на буквальную визуализацию написанного в тексте, сколько на ассоциативное восприятие. Она воздействует на эмоции и чувства потенциального читателя, давая ему возможность самостоятельно найти личный подтекст или скрытый метафорический смысл. Художник книги уже давно стоит на одной ступени с автором